

بررسی وضعیت مجلات منتشر شده در ایران

در طول برنامه پنجمساله اول توسعه (۶۸-۷۲)

دکتر عباس حرّی^۱

چکیده: هدف اصلی در این بررسی، مطالعه چگونگی نشر مجلات در ایران است که توسط مراکز آموزشی و پژوهشی در حوزه‌های مختلف علمی انتشار می‌یابند و هم شامل مجلاتی است که برای مخاطبان عام منتشر می‌شوند. دوره زمانی انتخاب شده در این مطالعه، طول برنامه پنجمساله اول اقتصادی و اجتماعی در ایران شامل سالهای ۱۳۶۸ تا پایان ۱۳۷۲ است.

مقدمه

مجلات به منزله معتبرترین مجرای ارتباط اهل دانش و پژوهش پیوسته در کانون توجه مجامع علمی، مراکز پژوهشی، و علاقه‌مندان علم و تحقیق بوده است^(۱). از نظر افراد غیر متخصص و عموم مردم نیز مجله دارای جاذبه‌هایی است که کمتر در کتاب می‌توان یافت، به همین دلیل مجلات مخاطبانی دارند که الزاماً - از لحاظ کمی و کیفی - با مخاطبان کتابها یکسان نیستند. کوتاهی و فشردگی مطالب، روزآمد بودن نسبی اطلاعات، و گاه زبان و بیان سهلتر در مجلات غیر تخصصی و عالم‌پسند؛ و اطلاعات اصیل، اندیشه‌های نو، و ایجاز در مجلات تخصصی و عالم‌پسند سبب شده است که امروزه مجلات از تیراژ و تنوع قابل ملاحظه‌ای در جهان برخوردار باشد.

بسیاری از مراکز و مجامع علمی و فرهنگی می‌کوشند مجله‌ای برای اشاعه

۱. دانشیار گروه کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاه تهران

اطلاعات مورد نظر خود یا مجرایی برای ارتباط با مخاطبان بالفعل و بالقوه خویش منتشر کنند. گاه برای جلب مخاطبان متفاوت و برقراری ارتباط در لایه‌های مختلف علمی و اجتماعی، در حوزه تخصصی ویژه‌ای چندین مجله با رعایت سطوح مختلف اطلاعاتی منتشر می‌شود. آمار مجله‌های رشته‌های مختلف تخصصی گاه شگفت‌انگیز به نظر می‌رسد، خصوصاً با توجه به این امر که نشر مجله - برخلاف نشر کتاب - تعهدی بی‌انتهاست. یعنی ناشر مجله به محض شروع انتشار، خود را متعهد ادامه کاری می‌کند که هیچ‌گاه برای پایان آن چشم‌اندازی ترسیم نشده است. مجلات علمی تخصصی، که در قیاس با مجلات غیر تخصصی و عامه‌پسند، دارای تعداد کمتری است^(۲)، ویژگی‌هایی خاص خود دارند. معمولاً برای نشر هر اندیشه نو مسیری و منزلت‌هایی را تعریف می‌کنند که مجله در آن مسیر جایگاه ویژه‌ای دارد. هر اندیشه جدید برای آنکه مورد قبول اجماع اهل تخصص قرار گیرد باید در معرض قضاوت و ارزیابی آنان واقع شود^(۳). عرضه کردن این اندیشه در منزلگاه‌های این مسیر بدین‌گونه است: نخست آن اندیشه در جمعی محدود از متخصصان و گاه در گردهمایی‌های تخصصی عرضه می‌شود و پس از صیقل خوردن‌های احتمالی در مجلات تخصصی درج می‌شود و مورد نقد و ارزشیابی اهل تخصص قرار می‌گیرد^(۴). در این مرحله، هرگاه اندیشه‌ای قبول عام - عام اهل فن - یافت، پس از مدتی که در مقاله‌های گوناگون دیگران به عنوان یافته‌های پذیرفته شده جریان یافت، اجازه می‌یابد که به عنوان مبانی و مبادی مقبول به کتاب راه یابد. البته مدت زمانی که این تغییر و تحول صورت می‌گیرد و اندیشه‌ای مجوز ورود به کتاب را کسب می‌کند به عوامل متعدّد و گوناگونی بستگی دارد که بحث در آن خود مقوله دیگری است.

بدین ترتیب، می‌توان دریافت که هر مجله علمی در این نقل و انتقال آراء و اندیشه‌ها سهمی عمده دارد^(۵) و بستر آزمایش و سنجش و ارزشگذاری نویافته‌هاست. اما گاه مجلات غیر تخصصی نیز به عنوان بستر عرضه یافته‌های پذیرفته شده نقشی عمده می‌یابند. این‌گونه مجلات معمولاً به عنوان مجلات ترویجی که نقش عمومی کردن علم را دارند مورد استفاده قرار می‌گیرند، که اندیشه‌های علمی مندرج در آنها با استفاده از زبانی ساده ولی علمی برای مخاطبان غیر متخصص عرضه می‌شود.

هدف بررسی حاضر

مجلاتاتی که در ایران منتشر می‌شوند انواع پیشگفته را در بر می‌گیرند. هم مجلاتی را که توسط مراکز آموزشی و پژوهشی در حوزه‌های مختلف علمی انتشار می‌یابند در بردارد و هم شامل مجلاتی است که برای مخاطبان عام منتشر می‌شود. هدف اصلی در این بررسی، مطالعه چگونگی نشر این مجلات در ایران است و دوره زمانی انتخاب شده طول برنامه پنجساله اول توسعه اقتصادی و اجتماعی در ایران است که شامل سالهای ۱۳۶۸ تا پایان ۱۳۷۲ است. دلیل انتخاب این دوره، تعریف پذیر بودن آن از لحاظ سیاستگذاریها و برنامه‌ریزیهای علمی و فرهنگی در کشور است و براساس آن می‌توان جلوه‌ای از عملکرد آن دوره را دست‌کم در مقوله مجلات انتشار یافته کشف کرد.

برای دست یافتن به هدف پیش‌بینی شده پرسش‌های مشخص زیر مطرح شده است:

۱. پراکندگی موضوعی مجلات منتشر شده در دوره مورد بررسی چگونه بوده است؟
۲. محل نشر مجلات در چه حوزه‌های جغرافیایی پراکنده بوده است؟
۳. فواصل انتشار مجلات چگونه است و گرایش به سمت کدام یک بیشتر است؟
۴. مجلات از لحاظ وابستگی سازمانی یا سرمایه‌گذاری فردی دارای چه وضعیتی است؟
۵. زبان مجلات، به جز فارسی، چیست و بیشتر به چه زبانهایی منتشر می‌شود؟
۶. تاریخ شروع و توقف مجلات در دوره زمانی مورد بررسی چیست؟
۷. هزینه اشتراک مجلات در این دوره چیست؟
۸. تیراژ کلی مجله در این دوره چگونه است؟

شیوه گردآوری اطلاعات

برای انجام بررسی حاضر از راهنمای مجله‌های ایران^(۶) که به طور سالانه از سوی کتابخانه ملی ایران منتشر می‌شود و تنها منبع معتبر در این زمینه است استفاده شده است. بدین ترتیب که به یکایک شماره‌های مرتبط با دوره مورد

بررسی رجوع شده و برای هر مجله اطلاعات مورد نظر جهت بررسی و پاسخگویی به پرسش‌های مطرح شده بر روی برگه‌های جداگانه استخراج و سپس هر بار براساس یکی از پرسشهای تحقیق مرتب و سپس بر روی جدول‌های از پیش طراحی شده منتقل گردید. در موارد ابهام ناگزیر به شماره‌هایی از اصل مجله نیز رجوع شده است.

تجزیه و تحلیل یافته‌ها

یافته‌های مندرج در جداول را با توجه به ترتیب پرسشهای مطرح شده می‌توان به شرح زیر مورد تجزیه و تحلیل قرار داد:

۱. پراکندگی موضوعی (پرسش ۱)

مجلات منتشر شده در حوزه‌ها و رشته‌های مختلف با تقسیم‌بندیهای گوناگون مورد اشاره قرار گرفته و اغلب مجلات در شناسنامه خود صفات متفاوتی را به عنوان ویژگی موضوعی خود برشمرده‌اند و این صفات غالباً به همان شکل در راهنماهای مجلات ظاهر شده است، به گونه‌ای که برای کشف درونمایه غالب در هر مجله ناگزیر باید شماره‌های متعددی از دوره‌های مختلف هر مجله را مورد بررسی قرار داد، که برای پژوهش حاضر نیز چنین شد.

در اینجا، ملاک دسته‌بندی مجلات، همان تقسیمات شورای پژوهشهای علمی کشور از گروههای تخصصی (علوم انسانی، فنی و مهندسی، علوم پایه، کشاورزی، هنر و معماری، و پزشکی) بوده است. بدین ترتیب، مجلات منتشر شده در دوره برنامه پنجساله (۶۸-۷۲) به شرح جدول ۱ بوده است.

همان‌گونه که از جدول ۱ برمی‌آید، بیشترین مجلات در این دوره در گروه علوم انسانی منتشر شده و گروه فنی و مهندسی با اختلافی چشمگیر در مرتبه بعدی قرار دارد. این مراتب در هر یک از سالهای مورد بررسی نیز صادق است. از سوی دیگر، تعداد مجلات هر گروه تخصصی افزایش یکنواختی را نشان می‌دهد. تنها در علوم پایه و کشاورزی در سالهای ۷۱ و ۷۲ کاهش ارقام حکایت از توقف احتمالی برخی مجلات دارد.

جدول ۱. توزیع مجلات منتشر شده برحسب گروه‌های موضوعی

سال	۱۳۶۸	۱۳۶۹	۱۳۷۰	۱۳۷۱	۱۳۷۲
علوم انسانی	۱۵۸	۲۰۱	۲۴۶	۲۹۳	۳۲۱
فنی و مهندسی	۴۶	۶۷	۷۶	۹۰	۱۰۳
علوم پایه	۱۷	۱۶	۲۷	۳۳	۲۶
کشاورزی	۲۰	۲۱	۲۵	۳۰	۲۸
هنر و معماری	۱۳	۱۹	۲۳	۲۴	۲۶
پزشکی	۱۵	۲۷	۲۶	۲۵	۴۲
نامشخص	-	-	-	-	۱
جمع	۲۶۹	۳۵۱	۴۲۳	۴۹۵	۵۴۷

در مجموع، گرچه صبغه علوم انسانی در مجلات کاملاً مشهود است، اما افزایش نسبی مجلات فنی و مهندسی در این دوره خود نکته قابل تأملی است. یعنی مجلات علوم انسانی در سال ۱۳۷۲ نسبت به سال ۱۳۶۸ تقریباً ۲ برابر شده و حال آنکه در حوزه فنی و مهندسی این رقم به حدود ۲/۳ برابر بالغ گردیده است.

۲. محل نشر (پرسش ۲)

تهران محوری که در حوزه‌های مختلف پیوسته مشاهده می‌شود در مورد محل نشر مجلات نیز صادق است. به گونه‌ای که (طبق جدول ۲) از ۵۴۷ عنوان مجله منتشر شده در سال ۱۳۷۲ تنها ۷۱ عنوان آن در شهرستانها نشر یافته است. در میان شهرستانها فعالترین آنها در زمینه نشر مجلات، نخست قم (با ۲۱ عنوان) و سپس مشهد (با ۱۵ عنوان) در سال ۷۲ مراتب اول و دوم را به خود اختصاص داده‌اند.

جدول ۲. توزیع مجلات منتشر شده بر حسب محل نشر

سال	۱۳۶۸	۱۳۶۹	۱۳۷۰	۱۳۷۱	۱۳۷۲
تهران	۲۳۷	۳۱۱	۳۶۹	۴۳۵	۴۷۶
ارومیه	۲	۱	۱	۱	۱
اصفهان	۶	۷	۶	۷	۸
اهواز	۶	۵	۳	۱	۱
شیراز	۱	۱	۲	۲	۲
بابلسر	۱	-	-	-	-
قم	۸	۱۰	۱۶	۱۵	۲۱
کرج	۱	۴	۵	۶	۵
مشهد	۷	۹	۱۲	۱۴	۱۵
تبریز	-	۱	۴	۲	۲
رشت	-	۱	۱	۳	۴
گرمان	-	۱	۲	۲	۳
دامغان	-	-	۱	۱	۲
زاهدان	-	-	۱	۱	-
اردکان	-	-	-	۱	۱
بیرجند	-	-	-	۱	-
ساری	-	-	-	۱	۱
یزد	-	-	-	۲	۲
نیشابور	-	-	-	-	۱
سنندج	-	-	-	-	۱
دماوند	-	-	-	-	۱
جمع کل	۲۶۹	۳۵۱	۴۲۳	۴۹۵	۵۴۷

اما نکته جالب توجه در این زمینه آن است که رشد نسبی در این دوره پنجساله در تهران و شهرستانها کم و بیش یکسان و از جهتی در شهرستانها بیشتر بوده است. به طور مثال، تعداد مجلات در سال ۱۳۷۲ در تهران نسبت به سال ۱۳۶۸ دو برابر شده ولی همین رشد در مورد شهرستانها بالغ بر ۲/۲ بوده است. گرچه فاصله عددی میان عناوین تهران و شهرستانها بسیار است، لیکن رشد نسبی مجلات شهرستانها حاکی از توجه این مناطق جغرافیایی به استفاده از این مجرای مناسب اطلاع رسانی است.

۳. فاصله انتشار (پرسش ۳)

فاصله انتشار مجلات، اگرچه از لحاظ تنوع به هشت مقوله تعلق می یابد و از هفتگی تا سالانه نوسان دارد، لیکن بیشترین سهم از آن فصلنامه و سپس ماهنامه است (جدول ۳)، به گونه ای که جمع این دو مقوله (۴۰۹ عنوان) بیش از ۷۴ درصد کل مجلات در سال ۱۳۷۲ را در بر می گیرد. مرتبه سوم، البته با فاصله زیاد، به دو ماهانه ها تعلق دارد.

جدول ۳. توزیع مجلات منتشر شده برحسب فاصله انتشار

سال	۱۳۶۸	۱۳۶۹	۱۳۷۰	۱۳۷۱	۱۳۷۲	فاصله انتشار
هفته نامه	۱۰	۱۱	۹	۱۱	۱۱	
دو هفته نامه	۱۰	۸	۱۰	۱۰	۱۲	
ماهنامه	۹۵	۱۴۰	۱۷۵	۲۰۶	۲۰۲	
دو ماهنامه	۲۰	۳۴	۳۸	۴۳	۵۰	
فصلنامه	۸۲	۱۱۳	۱۳۸	۱۶۷	۲۰۷	
شش ماهانه	۱۳	۲۳	۲۸	۲۹	۳۳	
سالنامه	۱	۴	۶	۸	۶	
گاهنامه	۲۱	۱۲	۱۰	۷	۱۲	
سایر (و نامشخص)*	۱۷	۶	۹	۱۴	۱۴	
جمع	۲۶۹	۳۵۱	۴۲۳	۴۹۵	۵۴۷	

* سایر و نامشخص یعنی آنچه در راهنماینامه، خارج از تقسیم بندی بالا بوده، یا به طور منظم منتشر نشده است.

فزونی سه مقوله فصلنامه، ماهانه، و دو ماهه در قیاس با سایر انواع حکایت از آن دارد که به کیفیت محتوایی مجلات عنایت می‌شود، زیرا معمولاً مجلات نسبتاً سنگین‌تر، از این گونه فواصل انتشاراتی استفاده می‌کنند. به جز هفته نامه‌ها، دو هفته نامه‌ها، و سالنامه‌ها، که تحوّل چشمگیر در آنها نمی‌توان یافت، بقیه موارد، رشد قابل توجهی در جریان برنامه پنجساله داشته‌اند. گاهنامه‌ها که ملاک زمانی مشخصی ندارند خود مقوله جداگانه‌ای است.

۴. نوع وابستگی (پرسش ۴)

مجلات ممکن است به ارگان یا نهاد خاصی وابسته باشند یا با سرمایه فردی یا غیر سازمانی اداره و منتشر شوند. در مورد مجلات، معمولاً وابستگی سازمانی حائز اهمیت است، زیرا از جمله ملاکهای سنجش اعتبار مجلات، مرتبه و منزلت سازمانی است که مسئولیت نشر مجله را بر عهده دارد.

جدول ۴. توزیع مجلات منتشر شده برحسب نوع وابستگی سازمانی

سال	۱۳۶۸	۱۳۶۹	۱۳۷۰	۱۳۷۱	۱۳۷۲	وابستگی
دارد	۲۲۰	۲۸۱	۳۳۳	۳۸۰	۴۱۳	
ندارد	۴۹	۷۰	۹۰	۱۱۵	۱۳۴	
جمع	۲۶۹	۳۵۱	۴۲۳	۴۹۵	۵۴۷	

طبق جدول ۴، از میان ۵۴۷ مجله‌ای که در سال ۱۳۷۲ منتشر می‌شده تعداد ۴۱۳ عنوان یعنی بیش از ۷۵ درصد آنها وابسته به سازمانهای مختلف بوده‌اند. این نسبت، البته با افت و خیزهایی، در یکایک سالهای ۶۸ تا ۷۲ نیز پیوسته صادق بوده است. رشد مجلات در هر دو مقوله سازمانی و غیر سازمانی در فاصله پنج سال مورد بررسی کاملاً مشهود است، اما این رشد با مقایسه سال ۶۸ با سال ۷۲، در مجلات غیر سازمانی به ۲/۷ برابر و در مجلات سازمانی به ۱/۹ برابر بالغ می‌شود.

۵. زبان (پرسش ۵)

به دلیل آنکه زبان رسمی ایران فارسی است، طبیعی به نظر می‌رسد که درصد بالایی از مجلات منتشر شده به زبان فارسی باشد. به همین دلیل از ۵۴۷ مجله منتشره در سال ۱۳۷۲، تعداد ۴۵۳ عنوان به فارسی منتشر شده است.

جدول ۵. توزیع مجلات منتشر شده برحسب زبان

سال	۱۳۶۸	۱۳۶۹	۱۳۷۰	۱۳۷۱	۱۳۷۲
وابستگی					
فارسی	۲۳۳	۳۰۲	۳۵۴	۴۰۰	۴۵۳
فرانسوی	۲	۲	۲	۲	۲
آلمانی	-	-	-	-	-
انگلیسی	۶	۶	۱۰	۱۴	۱۶
عربی	۷	۵	۵	۳	۴
سایر زبانها	۶	۵	۸	۸	۵
دو یا چند زبانه	۱۵	۳۱	۴۴	۶۸	۶۷
جمع	۲۲۶۹	۳۵۱	۴۲۳	۴۹۵	۵۴۷

طبق جدول ۵، مجلات منتشر شده به زبانهای دیگر به ترتیب تعداد عنوان: انگلیسی، عربی، و فرانسوی بوده است. جمع سایر زبانها نظیر ترکی، اردو، و ... از پنج عنوان تجاوز نمی‌کند. اگر دو یا چند زبانه‌ها را که بالغ بر ۶۷ عنوان (در سال ۱۳۷۲) بوده برحسب زبان یا زبانهای غیر فارسی آنها دسته‌بندی کنیم، گرچه تعداد عناوین غیر فارسی مورد اشاره در جدول تفاوت خواهد یافت، لیکن نسبت موجود کم و بیش ثابت خواهد ماند. تعداد مجلات انگلیسی در سالهای ۶۸ و ۷۲ از ۶ عنوان به ۱۶ عنوان افزایش یافته و حال آنکه مجلات عربی از ۷ عنوان در سال ۶۸ به ۴ عنوان در سال ۷۲ کاهش یافته است.

۶. تاریخ شروع انتشار (پرسش ۶)

مجلات که در دوره پنجساله ۶۸ تا ۷۲ منتشر شده از سالهای مختلف، و گاه

بسیار دور آغاز شده است. تعدادی از مجلات از سالهای قبل از انقلاب آغاز گردیده و در دوران پس از انقلاب نیز به حیات خود ادامه داده‌اند. این تعداد در این دوره پنج ساله از ۳۲ تا ۴۰ عنوان متفاوت بوده است.

جدول ۶. توزیع مجلات منتشر شده برحسب تاریخ شروع انتشار

سال	۱۳۶۸	۱۳۶۹	۱۳۷۰	۱۳۷۱	۱۳۷۲
تاریخ انتشار					
قبل از انقلاب	۳۳	۴۰	۴۰	۳۷	۳۲
۱۳۵۸	۱۴	۱۳	۱۹	۱۸	۱۹
۱۳۵۹	۱۲	۱۵	۱۳	۱۱	۹
۱۳۶۰	۲۵	۲۳	۱۸	۱۲	۱۳
۱۳۶۱	۲۱	۱۹	۱۶	۱۴	۱۳
۱۳۶۲	۸	۷	۷	۱۰	۱۱
۱۳۶۳	۲۱	۲۲	۲۳	۲۲	۲۰
۱۳۶۴	۲۹	۳۱	۳۱	۲۹	۳۰
۱۳۶۵	۱۹	۲۰	۱۹	۱۸	۱۴
۱۳۶۶	۲۳	۲۶	۲۸	۲۷	۲۲
۱۳۶۷	۲۹	۲۵	۲۵	۲۰	۱۸
۱۳۶۸	۳۵	۴۱	۳۸	۲	۳۰
۱۳۶۹	-	۶۹	۶۹	۶۷	۶۱
۱۳۷۰	-	-	۷۶	۸۵	۸۷
۱۳۷۱	-	-	-	۸۷	۹۰
۱۳۷۲	-	-	-	-	۶۹
نامشخص	-	-	۱	۶	۹
جمع	۲۶۹	۳۵۱	۴۲۳	۴۹۵	۵۴۷

مروری بر داده‌های جدول ۶ نشان می‌دهد که توقف‌ها و تأسیس‌ها در مورد مجلات در این دوره بسیار بوده و نوسانهای فراوان به خود دیده است. اما در

مجموع، توقف‌ها و تغییرها بیشتر متعلق به مجلاتی است که پس از انقلاب منتشر گردیده‌اند. در برخی سالها، نظیر ۶۰، ۶۱ و ۶۷ سیر نزولی کاملاً مشهود است. در حال حاضر بیشترین عناوین متعلق به همین دوره پنجساله (۶۷-۷۲) است، ولی قضاوت واقعی در این باب را باید به چند سال دیگر موکول کرد. جمع مجلات هر یک از سالهای مورد بررسی نشان می‌دهد که پیوسته بر تعداد مجلات جدیدالتأسیس در این دوره افزوده شده است.

۷. هزینه اشتراک (پرسش ۷)

هزینه اشتراک مجلات در ایران از صفر تا ۲۰/۰۰۰ ریال در نوسان بوده است. تعدادی از مجلات منتشر شده به طور رایگان در اختیار سازمانها و نهادها قرار می‌گیرد. به طور مثال، ۷۸ عنوان از مجلات سال ۱۳۷۲ مجاناً در اختیار سازمانها و نهادها قرار می‌گرفته است. نرخ کمتر از ۱۰۰۰ ریال از ۷۶ عنوان در سال ۱۳۶۸ به تدریج کاهش یافته و در سال ۱۳۷۲ به ۱۸ عنوان رسیده است. در مورد بقیه مجلات باید گفت که حدود ۷۰ درصد عناوین قیمتی بین ۱۰۰۰ تا ۱۲/۰۰۰ ریال داشته‌اند.

جدول ۷. توزیع مجلات منتشر شده برحسب هزینه اشتراک

سال	۱۳۶۸	۱۳۶۹	۱۳۷۰	۱۳۷۱	۱۳۷۲
هزینه اشتراک					
رایگان	۲۶	۴۵	۵۰	۶۴	۷۸
کمتر از ۱۰۰۰ ریال	۷۶	۴۵	۵۰	۳۸	۱۸
۱۰۰۱-۲۰۰۰	۶۵	۸۱	۸۴	۷۱	۷۹
۲۰۰۱-۳۰۰۰	۳۵	۴۶	۵۹	۵۷	۵۵
۳۰۰۱-۴۰۰۰	۵	۲۶	۳۴	۴۵	۵۳
۴۰۰۱-۵۰۰۰	۶	۲۵	۴۴	۴۴	۴۰
۵۰۰۱-۶۰۰۰	۷	۱۵	۲۷	۴۱	۵۰
۶۰۰۱-۷۰۰۰	-	۱	۵	۱۳	۱۴
۷۰۰۱-۸۰۰۰	-	۵	۸	۱۵	۲۷
۸۰۰۱-۹۰۰۰	-	۲	۱	۶	۱۱
۹۰۰۱-۱۰۰۰۰	۱	۳	۶	۸	۲۲
۱۰۰۰۱-۱۱۰۰۰	-	۱	۴	۱۱	۳
۱۱۰۰۱-۱۲۰۰۰	-	۱	۲	۱۷	۲۰
۱۲۰۰۱-۱۳۰۰۰	-	-	-	۲	۵
۱۳۰۰۱-۱۴۰۰۰	-	-	-	۱	۲
۱۴۰۰۱-۱۵۰۰۰	-	۱	۲	۳	۴
۱۵۰۰۱-۲۰۰۰۰	-	-	-	۳	۱۳
بیش از ۲۰۰۰۰	-	۱	۱	۴	۹
نامشخص*	۴۸	۵۳	۴۶	۵۲	۴۴
جمع	۲۶۹	۳۵۱	۴۲۳	۴۹۵	۵۴۷

توضیح: اشتراک برای تهران، بست عادی، افراد عادی و به ریال اساس قرار گرفته، یعنی قیمت اشتراک برای خارج یا قیمت به دلار و برای مؤسسات منظور نشده است.

* نامشخص یعنی: (۱) آنچه در راهنماینامه، (۲) قیمت تکشماره برای گاهنامه‌ها.

بیشترین افزایش تعداد مجلات مربوط به آنهایی است که بین ۳۰۰۰ تا ۴۰۰۰ ریال قیمت داشته‌اند. این تعداد از ۵ عنوان در سال ۱۳۶۸ به ۵۳ عنوان در سال ۱۳۷۲ افزایش یافته است. این افزایش با اندکی اختلاف در مورد قیمت‌های ۴۰۰۰ تا ۵۰۰۰ و ۵۰۰۰ تا ۶۰۰۰ ریال نیز صادق است.

۸. تیراژ (پرسش ۸)

تیراژ مجلات در ایران اساساً بسیار پایین است. طبق جدول ۸، حدود ۷۰ عنوان از مجموع ۵۴۷ عنوان مجله منتشره در سال ۱۳۷۲ از لحاظ تیراژ نامشخص بوده‌اند. ۵۰ عنوان تیراژی کمتر از ۱۰۰۰ و ۶۵ عنوان تیراژی بین ۲۰/۰۰۰ تا ۱۰۰/۰۰۰ نسخه داشته‌اند.

جدول ۸. توزیع مجلات منتشر شده برحسب تیراژ

سال	۱۳۶۸	۱۳۶۹	۱۳۷۰	۱۳۷۱	۱۳۷۲	تیراژ
کمتر از ۱۰۰۰	۳۰	۳۵	۴۲	۵۳	۵۰	
۱۰۰۱-۲۰۰۰	۲۵	۴۶	۴۷	۵۲	۷۳	
۲۰۰۱-۳۰۰۰	۲۲	۳۸	۵۵	۵۸	۶۲	
۳۰۰۱-۴۰۰۰	۶	۱۰	۱۷	۱۸	۲۲	
۴۰۰۱-۵۰۰۰	۱۲	۳۰	۵۱	۶۴	۷۳	
۵۰۰۱-۱۰۰۰۰	۲۰	۴۴	۵۷	۷۷	۷۶	
۱۰۰۰۱-۱۵۰۰۰	۱۷	۱۹	۱۲۰	۳۲	۳۴	
۱۵۰۰۱-۲۰۰۰۰	۱۰	۱۰	۱۶	۱۸	۲۲	
۲۰۰۰۱-۵۰۰۰۰	۱۷	۳۳	۴۰	۴۳	۴۱	
۵۰۰۰۱-۱۰۰/۰۰۰	۱۲	۱۰	۱۰	۱۲	۱۵	
بالاتر از ۱۰۰/۰۰۰	۶	۸	۱۱	۹	۹	
نامشخص*	۹۲	۶۸	۵۷	۵۹	۷۰	
جمع	۲۶۹	۳۵۱	۴۲۳	۴۹۵	۵۴۷	

* توضیح: نامشخص یعنی تیراژ در راهنما نیامده است.

طبق جدول ۸، بقیه مجلات، یعنی ۳۶۲ (۶۶ درصد) از کل مجلات منتشره در سال ۱۳۷۲ تیراژی بین ۱۰۰ تا ۲۰۰۰۰ داشته‌اند. ولی در مجموع، بیشترین مجلات به طور نسبی، در طول این پنج سال تیراژی میان ۵۰۰۰ تا ۱۰۰۰۰ نسخه داشته‌اند.

جمع‌بندی و پیشنهاد

تصویری که جداول پیشین و تحلیل یافته‌های آنها ترسیم می‌کنند با توجه به هدف بررسی و مسائل مطرح شده نشان می‌دهد که وضعیت مجلات منتشر شده در ایران در طول برنامه پنجساله اول اجمالاً به قرار زیر بوده است:

- از میان مجلات انتشار یافته در شش گروه موضوعی علوم انسانی، فنی و مهندسی، علوم پایه، کشاورزی، هنر و معماری، و پزشکی، مجلات گروه علوم انسانی از لحاظ تعداد در بالاترین مرتبه قرار دارد و گروه فنی و مهندسی از این دیدگاه در مرتبه دوم قرار می‌گیرد. با این همه، از نظر رشد نسبی در دوره مورد بررسی، گروه فنی و مهندسی نسبت به گروه علوم انسانی از مرتبه بالاتری برخوردار است.

- از لحاظ پراکندگی محل نشر، به جز تهران که پیوسته بالاترین سهم را به خود اختصاص داده است، داده‌های آخرین سال دوره مورد بررسی نشان می‌دهد که به ترتیب قم و مشهد مراتب اول و دوم را احراز کرده‌اند و سایر استانها و شهرستانها با اختلاف قابل توجهی در مراتب بعدی قرار می‌گیرند که به ترتیب می‌توان از اصفهان، کرج، رشت، کرمان، و... نام برد. علی‌رغم اختلاف کمی میان مجلات تهران و شهرستانها، رشد نسبی مجلات در شهرستانها بیش از تهران بوده است.

- از جهت فاصله انتشار بیشترین سهم متعلق به فصلنامه‌ها و ماهنامه‌ها بوده است و ۷۴ درصد کل مجلات سال ۱۳۷۲ را به خود اختصاص می‌دهند و دو ماهانه‌ها در مرتبه سوم قرار می‌گیرند. دشواری اداره کردن و حفظ استمرار هفته‌نامه‌ها از یک سو و تعلق سازمانی بخش عمده‌ای از مجلات (پرسش ۴) از سوی دیگر ممکن است از جمله عوامل مؤثر در غلبه فراوانی سه نوع مجله پیشگفته باشد. این گرایش را به هر عاملی نسبت دهیم، آنچه کاملاً مشهود است استفاده از مجرای فصلنامه و ماهنامه به عنوان رویه‌ای رایجتر و مقبولتر کاملاً

متداول است.

- گرانی انتشار مجله و تعهد استمرار آن از جمله عواملی است که سبب می شود مجلات عمدتاً با پشتوانه و حمایت سازمانی انتشار یابند. شاید به همین سبب باشد که بیش از ۷۵ درصد مجلات منتشر شده در دوره زمانی مورد بررسی وابسته به سازمانهای گوناگون هستند. با وجود برتری کمی مجلات سازمانی، رشد نسبی مجلات غیر سازمانی در این دوره فزونی داشته است.

- از لحاظ زبان مجلات، گرچه به طور طبیعی بیشترین سهم به مجلات فارسی زبان تعلق دارد، اما مجلات انگلیسی زبان بالاترین رقم را در میان مجلات غیر فارسی به خود اختصاص داده و عربی با یک چهارم سهم نسبت به انگلیسی در مرتبه دوم و فرانسوی با یک هشتم سهم نسبت به انگلیسی و یک دوم سهم نسبت به عربی در مرتبه سوم قرار می گیرد. از سوی دیگر تعداد مجلات انگلیسی زبان در طول دوره مورد بررسی افزایش یافته و حال آنکه تعداد مجلات عربی کاهش داشته است.

- آغاز نشر مجلات مورد بررسی بعضاً به سالهای دور باز می گردد. به طور مثال، ۳۳ عنوان از مجلاتی که در سال ۱۳۶۸ فعال بوده اند در سالهای پیش از انقلاب کار خود را آغاز کرده اند. این رقم با اختلاف اندکی تا پایان دوره پانجساله نسبتاً ثابت باقی مانده است. اما فراز و نشیب در آغاز یا انجام مجلات پس از انقلاب چشمگیر است. به اعتبار شروع انتشار در سالهای ۶۸ تا ۷۲، مجلات مورد بررسی از سال ۶۸ تا سال ۱۳۷۱ دارای رشدی معقول بوده اند؛ لیکن در سال ۱۳۷۲ تعداد مجلات از این دیدگاه کاهش یافته و به رقمی معادل رقم سال ۱۳۶۹ رسیده است.

- هزینه اشتراک مجلات، طبعاً فارغ از وضعیت قیمتها در کل نظام اقتصادی نیست. افزایش قیمتها و بالا رفتن هزینه ها در مجلات منتشر شده در دوره مورد بررسی نیز مؤید این مطلب است. جدول ۷ حکایت از آن دارد که تعداد مجلات با قیمت پایین در این دوره پیوسته کاهش یافته و تعداد مجلاتی که با قیمت بالا منتشر می شده اند افزایش داشته است.

- تیراژ مجله در ایران نسبتاً پایین است و ۶۶ درصد مجلات منتشر شده در سال ۱۳۷۲ تیراژی بین ۱۰۰۰ تا ۲۰/۰۰۰ داشته اند. اما بیشترین سهم عناوین در طول دوره مورد بررسی، به طور نسبی، متعلق به تیراژهای ۵۰۰ تا ۱۰/۰۰۰ است. تعداد تیراژ بالاتر از یکصد هزار بسیار اندک است و در مجموع سهم ناچیزی را به

خود اختصاص می‌دهد. این پراکندگی تیراژ، حتی در بالاترین سهم نیز با کل جمعیت از یک سو و افزایش جمعیت در دوره مورد بررسی از سوی دیگر سازگار نیست.

آنچه از یافته‌های پیشین حاصل می‌شود این است که وضع مجلات انتشار یافته در طول برنامه پنجساله از نظرگاههای بررسی شده چندان مناسب نیست و لازم است نکاتی برای ارتقاء وضعیت مجلات مورد عنایت قرار گیرد:

۱. گرچه تسهیلاتی برای انتشار مجلات در نظر گرفته شده است، شاید گروهها و رشته‌هایی که از نظر تعداد عناوین سهم کمتری دارند نیازمند به حمایت بیشتری باشند. بدین ترتیب می‌توان علوم و معارف حوزه‌های مختلف را عادلانه‌تر در میان گروههای مختلف اجتماعی اشاعه دارد.

۲. سهم انتشار مجله از بودجه‌های سازمانی افزایش یابد و تصریح شود که سهم اختصاص یافته تنها برای نشر مجله مورد استفاده قرار گیرد و مجلات نمونه از لحاظ محتوی و دقت در انتشار بموقع مورد تقدیر قرار گیرد و از سازمان ناشر نیز قدردانی و حمایت شود.

۳. یکی از گرفتاریهای عمده ارتباط علمی کشور در مقیاس بین‌المللی، محدود بودن نشر نویافته‌های داخلی به زبان بومی است. باید توجه داشت که جامعه جهانی نیز - که ما عمدتاً مصرف‌کننده تولیدات آن هستیم - می‌بایست از تلاشهای علمی داخل کشور مطلع شود. شاید سرمایه‌گذاری برای تولید، نشر، و توزیع و اشاعه مجله به زبانهای معتبر دنیا یکی از راههای مفید برای دست یافتن به چنین مهمی باشد.

۴. قیمت و تیراژ مجلات رابطه‌ای نزدیک با یکدیگر دارند. شاید حمایت‌های دولت از لحاظ تأمین مواد و خدمات بتواند سبب شود که هم تیراژ مجلات افزایش یابد و هم به تبع آن قیمت آنها برای خریدار قابل تحمل گردد.

امید است بتوان در پایان برنامه پنجساله دوم توسعه تصویری مطلوب‌تر از مجلات به دست داد.

یادداشتها:

۱. عباس حرّی، مروری بر اطلاعات و اطلاع‌رسانی (تهران: نشر کتابخانه، ۱۳۷۲)، ص ۲۳۰.
۲. عباس حرّی، «بررسی رابطه میان مجلات منتشره حوزه‌های تخصصی...»، مجله روان‌شناسی و علوم تربیتی، ص ۲۳-۴۴.
3. J. M. Ziman, *Public Knowledge* (London: Cambridge Univ., 1968), P. 125.
4. Diana Crane, *Invisible Colleges; Diffusion of Knowledge in Scientific Communities* (Chicago: The University of Chicago Press, 1972), P. 40.
5. Manfred Kochen, *The Growth of Knowledge* (New York: John Wiley & Sons, 1967), P. 152.
۶. پوری سلطانی، راهنمای مجله‌های ایران (تهران: کتابخانه ملی ایران، سالهای ۶۸، ۶۹، ۷۰، ۷۱ و ۷۲).

